

В І Д Г У К

**офіційного опонента –
доктора юридичних наук, професора
Андрушка Андрія Васильовича
на дисертацію ТКАЧ Юлії Олегівни
«Кримінальна відповідальність за порушення встановленого законом
порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини», подану на
здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми рецензованого дослідження зумовлена стрімким розвитком медицини, зокрема трансплантології, яка відкриває нові можливості для лікування тяжкохворих пацієнтів. Водночас трансплантація анатомічних матеріалів людини є особливо чутливою сферою, що потребує чіткого правового регулювання, адже зловживання у цій галузі можуть спричинити грубі порушення фундаментальних прав людини.

Оскільки кількість пацієнтів, які потребують пересадки органів, неухильно зростає, а обсяг доступних донорських матеріалів залишається обмеженим, зростає ризик виникнення тіньового ринку трансплантації. У таких умовах незаконне вилучення та використання анатомічних матеріалів нерідко набуває форм організованої транснаціональної злочинності. Саме тому держава зобов'язана не лише законодавчо врегулювати цю сферу, а й забезпечити ефективне кримінально-правове реагування на порушення встановленого порядку трансплантації.

Попри наявність спеціального регулятивного законодавства та відповідної кримінально-правової заборони (ст. 143 КК України), протидія таким злочинам є недостатньо ефективною. Практика засвідчує, що низький рівень виявлення

відповідних деліктів часто пов'язаний не з відсутністю відповідних порушень, а зі складністю їх виявлення, доказування та юридичної кваліфікації.

Крім того, стаття 143 КК України, яка передбачає відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, не позбавлена недоліків. З численними труднощами, пов'язаними з кваліфікацією відповідних посягань, стикається також правозастосовна практика. Водночас удосконалення зазначеної кримінально-правової заборони, а також практики її застосування, неможливе без глибоких наукових досліджень у цій сфері.

У кримінально-правовій науці відповідній проблематиці присвячено низку наукових праць, однак більшість проблем, пов'язаних із відповідальністю за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, досі залишаються дискусійними. Крім того, з моменту прийняття КК України до ст. 143 вносилися зміни та доповнення, які потребують всебічного аналізу. Необхідно також зазначити, що предметом окремого монографічного дослідження не були проблеми кримінальної відповідальності за аналізоване діяння в умовах воєнного стану в Україні. Все це дозволяє підтвердити значну актуальність обраної Юлією Олегівною Ткач теми дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність забезпечується достатньо вдалою та продуманою структурою дисертаційної роботи, логікою викладення матеріалу, належною джерельною базою, використанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

Методологічною основою рецензованої роботи є широке коло методів наукового пізнання. Під час дослідження використано такі наукові методи: *діалектичний* — дозволив розглянути кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини як явище, що перебуває в постійному розвитку та взаємодії з іншими суспільними процесами; *історико-правовий* — використовувався під час

дослідження витоків та сучасного стану законодавства про кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини та суміжного з ним законодавства; *метод системного аналізу* – застосовувався під час визначення факторів криміналізації порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини; *порівняльно-правовий* – використано при описанні зарубіжного досвіду регулювання питань трансплантації анатомічних матеріалів людини та встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку цієї діяльності; *статистичні* – використовувалися під час узагальнення результатів опитування працівників правоохоронних органів, суддів та адвокатів, вивчення матеріалів кримінальних проваджень за ст. 143 КК України; *моделювання* – був необхідний для формулювання пропозицій з удосконалення ст. 143 КК України (с. 23–24).

У своїй більшості викладені у дисертації Ю.О. Ткач наукові положення, висновки та рекомендації належним чином обґрунтовані та достатньо переконливі. Для їх обґрунтування авторкою використано емпіричні матеріали, а також сучасну наукову літературу з теорії права, кримінального права і кримінології, медичного права, адміністративного права, медицини. Список використаних джерел становить 233 позиції.

Емпіричну основу дослідження становлять статистичні дані Офісу Генерального прокурора щодо облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України, та вручених повідомлень про підозру за їх вчинення; статистичні дані ДСА України щодо кількості засуджених осіб та їх якісного складу; обвинувальний вирок за ст. 143 КК України; опубліковані статистичні дані МОЗ України щодо проведених трансплантацій анатомічних матеріалів людини; результати опитування 218 респондентів (суддів, адвокатів, прокурорів, поліцейських) (с. 24).

Кожен із трьох розділів дисертаційної роботи закінчується висновками, в яких підбито основні підсумки відповідного етапу дослідження. Наприкінці

роботи наведено загальні висновки, в яких сконцентовано найважливіші положення та рекомендації, що знайшли своє відображення у тексті дисертації.

Викладене дає підстави стверджувати, що більшість сформульованих у дисертації Ю.О. Ткач наукових положень, висновків та рекомендацій належним чином обґрунтовані.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Аналіз змісту роботи свідчить про те, що в результаті проведеного дослідження авторці вдалося вирішити поставлені нею завдання та отримати низку нових, важливих для кримінально-правової науки результатів.

Рецензована дисертація є комплексним дослідженням теоретичних і прикладних проблем, що стосуються проблем кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. До найвагоміших результатів, які відображають наукову новизну роботи та виносяться на захист, належать такі:

1. обґрунтовано доцільність віднесення до анатомічних матеріалів людини як предмета кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України, ДНК та її фрагментів;
2. запропоновано визнати мету вилучення анатомічних матеріалів людини для подальшої їх трансплантації обтяжуючою обставиною умисного вбивства;
3. запропоновано визнати уразливий стан особи обтяжуючою порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини обставиною та включити до п. 2 примітки до ст. 149 КК України включити вказівку на ст. 143 КК України: «У статтях 143, 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти...».

Крім того, у роботі удосконалено: 1) обґрунтування доцільності виокремлення у кримінальному законодавстві України такого видового об'єкта кримінального правопорушення, як встановлений порядок лікувальної діяльності; 2) аргументацію щодо доцільності відокремлення кримінальної

відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини медичних працівників та інших осіб.

У роботі отримали подальший розвиток: 1) положення щодо законодавчого закріплення в Україні презумпції згоди померлої людини на вилучення та використання її анатомічних матеріалів для трансплантації іншій людині; 2) пропозиція щодо криміналізації незаконного примушування особи до надання згоди на вилучення її анатомічних матеріалів (с. 25).

Таким чином, можна констатувати, що положення рецензованого дисертаційного дослідження містять певну наукову новизну і є певним внеском Ю.О. Ткач у науку кримінального права.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Основні положення і результати дисертаційного дослідження Ю.О. Ткач відображені у шести одноосібних працях: чотирьох статтях у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; однієї статті у журналі, що входить до міжнародної наукометричної бази Scopus за профілем дисертації; двох тезах доповідей на міжнародних науково-практичних заходах (с. 26). Наведене дозволяє підтвердити достатній рівень апробації основних результатів рецензованого дослідження.

Результати дослідження мають як наукове, так і прикладне значення. Викладені у дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані та (чи) вже використовуються: у *правотворчості* – для удосконалення кримінального та іншого законодавства, пов’язаного з трансплантацією анатомічних матеріалів людини; у *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у частині протидії порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (акт впровадження в Головне слідче управління Національної поліції України від 16.10.2024 р. № 141248-24); в *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Актуальні проблеми кримінального законодавства», «Кримінально-правова

кваліфікація» та відповідних їм спецкурсів (акт впровадження в освітній процес Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 21.03.2025 р. № 1/03-25); у *науково-дослідній роботі* – при дослідженні питань ефективності кримінально-правових засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, розробці напрямів удосконалення чинного кримінального законодавства у цій сфері (с. 25–26).

В цілому високо оцінюючи рівень дисертаційного дослідження Юлії Олегівни Ткач, зверну увагу на окремі дискусійні моменти і висловлю деякі зауваження та побажання:

1. Одним із положень наукової новизни є пропозиція «віднесення до анатомічних матеріалів людини як предмета кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України, ДНК та її фрагментів» (с. 22). Водночас переконливих аргументів на користь такої позиції здобувачка не наводить. Навряд чи до таких аргументів можна віднести сам по собі «відчутний прогрес у медицині, зокрема в галузі трансплантології», а також те, що «медичні технології вже можуть використовувати окремі клітини (зокрема, ДНК і фрагменти ДНК)» (с. 102). Насправді відомо, що ДНК та її фрагменти самі по собі є не «різновидом клітин», як стверджує Ю.О. Ткач (с. 102), а молекулами, що містяться всередині клітин, і не є структурною або функціональною одиницею організму, яку можна трансплантувати у звичному медичному сенсі. Простіше кажучи, ДНК не відповідає ознакам анатомічного матеріалу в юридичному розумінні, навіть якщо формально є частиною біологічного матеріалу. У будь-якому разі видається, що віднесення тих чи інших анатомічних матеріалів людини до числа тих, які можуть бути трансплантовані, а отже – бути предметом відповідних кримінальних правопорушень, є завданням передусім медичної, а не юридичної науки. Зрозуміло також, що для такого роду пропозицій необхідні серйозні аргументи, які в роботі відсутні.

2. Дискусійною є також пропозиція авторки визнати уразливий стан особи обтяжуючою порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини обставиною (сс. 23, 121–122, 177, 210, 211). Як

видається, така точка зору суперечить логіці врахування законодавцем уразливого стану особи, який має значення для кримінальної відповідальності за діяння, пов'язані з втягненням людини в ситуацію експлуатації (статті 149 та 303 КК України). Обґрунтовуючи свою позицію, здобувачка зазначає, що для вчинення розглядуваних нею діянь злочинці часто використовують уразливий стан потерпілих, зокрема їхнє скрутне матеріальне становище, аби спонукати особу до донорства (с. 121). Однак у такому разі має йтися про торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації у формі вилучення органів (одним із способів вчинення цього діяння, нагадаю, законодавець визнав використання уразливого стану потерпілого). Крім того, необхідно звернути увагу на те, що у ч. 3 ст. 143 КК України вже посилено відповідальність за вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації, вчинене, зокрема, щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані. Зазначу, що здобувачка пропонує власну редакцію відповідної норми, у якій безпорадний та уразливий стани є альтернативними (с. 211). У зв'язку з цим під час захисту необхідно уточнити як авторка співвідносить ці стани і чому переконана, що вказівки на безпорадний стан потерпілої особи як на обставину, що обтяжує відповідальність за зазначене вище діяння, недостатньо.

3. Окремі наявні в рецензованій роботі твердження видаються непереконливими, недостатньо аргументованими або ж відверто помилковими чи некоректними. Так, наприклад, на с. 77–78 здобувачка зазначає, що «виділення такого видового об'єкта як встановлений порядок лікувальної діяльності дасть змогу точніше визначити межі відповідальності медичних працівників, а також передбачити особливі обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність у подібних справах». У зв'язку з цим доцільно було б уточнити, що саме має на увазі авторка, і чому вважає, що сьогодні забезпечити це (якщо у цьому дійсно є потреба) неможливо. На с. 122 здобувачка стверджує, що «упродовж останнього десятиріччя злочинці викрадають потенційних донорів, залякуючи їх застосуванням найрізноманітніших незвичних погроз, часто досягаючи своїх цілей». Таке

твердження видається голосливим, оскільки не підтверджене жодними даними. Зазначу також, що під час аналізу мною доступної судової практики за ст. 146 КК України, яка передбачає відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини, жодного подібного випадку не виявлено. На с. 129 авторка вказує, що термін «безпорадний стан» для визначення ознак потерпілого в КК України використовується нечасто і йдеться здебільшого про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (ч. 1 ст. 152 та ч. 1 ст. 153). Насправді ж у зазначених складах злочинів про безпорадний стан потерпілої особи станом на сьогодні не згадується. На с. 134 авторка стверджує, що «кримінальний закон не містить визначення осудності особи», що також не відповідає дійсності (див. ч. 1 ст. 19 КК України). Зауважу також, що в рецензованій роботі міститься чимало пропозицій до законодавства, більшість яких, на жаль, не підкріплена переконливими і достатніми аргументами.

4. Доводиться констатувати, що авторка іноді досить «вільно» поводить з кримінально-правовою термінологією. Так, наприклад, у кількох місцях (див., зокрема, сс. 150, 156) трапляється словосполучення «діяння або бездіяльність» (мало б бути «дія або бездіяльність»), замість «вид покарання» вживається «тип покарання» (с. 151), замість «вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність» – «вік кримінальної відповідальності» (с. 135; кримінальна відповідальність віку мати не може!). Подеколи (див., наприклад, сс. 154, 155, 156, 158 та ін.) авторка ігнорує той факт, що законодавець оперує загальним поняттям «кримінальне правопорушення» (яке поділяється на кримінальні проступки і злочини), згадуючи лише про «злочин». Іноді здобувачка «по-своєму» витлумачує ті чи інші поняття або припускається інших прикрих помилок. Скажімо, на с. 44 згадано про «криміналізацію злочинних діянь» (насправді криміналізувати можна суспільно небезпечне діяння, яке внаслідок цього стає кримінальним правопорушенням). На с. 54 йдеться про «м'якші види покарання (одним з яких і є адміністративна відповідальність» (?!). На с. 70 вжито незрозумілий зворот «в деяких країнах

такі злочини *більш криміналізовані* (?!). На с. 125 сказано, що «одна з форм примушування до взяття анатомічних матеріалів полягає в обмані» (?!), на с. 133 стверджується, що «наявність психічного розладу, що унеможливило усвідомлення характеру і суспільної небезпеки вчинюваних дій, може послужити підставою для звільнення від кримінальної відповідальності» (насправді особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, *не підлягає кримінальній відповідальності*). На с. 153 йдеться про «кваліфікацію складу злочину» (насправді кваліфікується злочин (чи загалом кримінальне правопорушення), а не його склад). На с. 154 діяння, передбачене ст. 151 КК України, помилково названо «Незаконним поміщенням особи у психіатричну клініку» (має бути «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги»), а діяння, передбачене ст. 297 КК України, – «Наругою над могилами» (має бути «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого»). На с. 156 сказано про «скоєння суспільно небезпечного злочину» (злочин за своєю природою є суспільно небезпечним), на с. 189 – про «кримінально карані злочини» (злочини за визначенням є кримінально караними). Час від часу (сс. 5, 136, 169, 209) у роботі вживається поняття «слідчо-судова практика», яке також видається некоректним (правильно – слідча практика та судова практика).

5. Авторці варто було ретельно вчитати текст дисертації з метою усунення зайвих повторів, яких у рецензованій роботі чимало. Наприклад, неодноразово згадується про низький рівень життя як фактор, що сприяє торгівлі органами; кілька разів повторюється визначення органів і тканин людини, трактування сутності безпорадного стану (див., зокрема, сс. 128–130, 141–142, 171–174), матеріальної чи іншої залежності від винного тощо. Іноді авторка надто відволікається на суто медичні подробиці того чи іншого питання, які не стосуються безпосередньо предмета дослідження. Трапляються у роботі також прикрі суперечності. Зокрема, на с. 164 стверджується, що «злочини за ч. 1 ст. 143 мають формальний склад», а на с. 169 наголошується,

що «склади кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 143 КК України, за конструкцією є матеріальними». Звертає на себе увагу також неточність у бібліографічному описі: в списку використаних джерел біля деяких дисертаційних робіт зазначено науковий ступінь як «д-ра с.-г. наук» (імовірно, помилково – замість «доктора юридичних наук»), попри те, що насправді йдеться про дослідження з правничої проблематики.

Разом із тим висловлені критичні зауваження і побажання стосуються здебільшого дискусійних питань й не піддають сумніву основні наукові результати рецензованої роботи.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення, мови, стилю та дотримання академічної доброчесності. Дисертація Юлії Олегівни Ткач «Кримінальна відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» є завершеною кваліфікаційною працею, в якій одержано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв’язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для теорії та практики кримінального права, а саме – авторкою здійснено спробу комплексного розв’язання проблемних питань, що стосуються кримінально-правової протидії порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Дисертація є самостійним науковим дослідженням, яке пройшло достатню апробацію; її зміст відповідає заявленій дисертанткою науковій спеціальності.

Оформлення дисертації відповідає встановленим Міністерством освіти і науки України вимогам. Робота написана українською мовою з правильним вживанням юридичної та спеціальної термінології. Стиль викладення матеріалу дослідження науковий.

Під час вивчення дисертації та наукових публікацій здобувачки фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Висновок. Дисертація Юлії Олегівни Ткач «Кримінальна відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора

філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами, а її авторка – Ткач Юлія Олегівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

**завідувач кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор юридичних наук, професор**

Андрій АНДРУШКО